

А. Ф. ТРУБАЙЧУК (Київ), О. С. ЧЕРЕВКО (Київ)

Особливості соціально-економічної політики британських консерваторів у 1979-1990 рр. *

Питання про обмеження прав тред-юніонів поставало перед багатьма британськими урядами, і деякі з них були змушені йти на угоду з профспілками або навіть відступати перед їх натиском. Так, уряд Г. Вільсона в січні 1969 р. спробував провести через парламент законопроект "Замість розбрату", який модифікував право на страйки, лімітував їх і навіть вводив щодо страйкарів репресивні заходи судового порядку. В результаті цей білль не тільки не призупинив страйкову боротьбу, а навпаки, ще більше посилив її. Зрештою, під тиском тред-юніонів уряд Вільсона був змушений зняти законопроект з обговорення, але це в кінцевому результаті не врятувало лейбористів від поразки на загальних парламентських виборах у червні 1970 р. Консервативний уряд Е. Хіта, Ідо прийшов на зміну лейбористському, в серпні 1971 р. нашвидкоруч проводить через парламент акт "Про виробничі відносини", мета якого — звести до мінімуму права тред-юніонів, поставити страйк поза законом. Вказаний акт призвів до нового піднесення страйкового руху, що багато в чому зумовило падіння уряду Хіта у лютому 1974 р.¹²

Тому після приходу до лідерства в партії Маргарет Тетчер "нові торі" узяли курс на обмеження "свавілля профспілок" \ оскільки воно створювало штучні перешкоди на шляху розвитку господарства, лібералізації ринку, відновлення рівноваги на ринку зайнятості, що мало забезпечуватися "вільною грою природних економічних сил". Більше того, за оцінками консерваторів, профспілки гальмували науково-технічний прогрес і позбавляли національну економіку конкурентоспроможності, а також можливості набрати високих темпів розвитку¹³.

"Приборкання профспілок". наголошує британський історик П. Дженкінс, — є одним з найголовніших елементів революції Тетчер", оскільки політика торі несумісна із сильними профспілками³⁵. З метою послаблення позицій останніх, як відомо, було прийнято ряд антпрофспілкових законів у 1980, 1982, 1984, 1988 рр., що різко обмежили сферу, знизили ефективність їхньої діяльності.

* З а к і н е н н я. Початок див.: Укр. іст. журн. — 1999. — № 2

Варто зазначити, що політика тред-юніонів, спрямована на екстенсивний шлях розвитку, значне збільшення заробітної платні без урахування економічних проблем певною мірою сприяли зростанню інфляції, гальмуванню технологічного прогресу. Поряд з тим, хронічні страйки завдавали значних збитків і сфері соціальних послуг, спрямованих на підтримку значної частини британців, зокрема пенсіонерів, малозабезпечених родин тощо, тою чи іншою мірою впливали на загальне скорочення інших урядових соціальних програм. Як зазначав британський історик Е. Хобсбоум, у 70-ті рр. заохочувалися ілюзії з приводу політичного потенціалу тред-юніонів³⁶. Ці процеси призвели до критики робітничого руху з боку неоконсерваторів. Окрім приватизації й зростання аіасності, торі висунули альтернативу, яка передбачала відмову від доктрини суцільної зайнятості, індивідуалізацію трудових відносин, обмеження права на страйк, що загалом мало послабити роль тред-юніонів.

Після обрання лідером партії М. Тетчер доручила лорду П. Каррінгтону, тодішньому тіньовому міністру енергетики, "дати їй ключ" до розуміння проблеми тред-юніонів і, зокрема, шахтарів³⁷. Протягом 18 місяців його група детально вивчала проблеми, що склалися у вугільній промисловості. Лорд неодноразово зустрічався з багатьма зацікавленими бізнесменами, чиновниками Національного Управління вугільної промисловості (НУВП). Підсумком цих консультацій стали рекомендації, зміст яких зводився до того, що в епоху НТР профспілки набрали надмірної сили, яку слід вибити з їх рук.

Створена 1978 р. аналітична група на чолі з Ніколасом Рідлі (згодом — міністр транспорту в кабінеті М. Тетчер) підготувала спеціальну доповідь, що намітила заходи для вирішального двобою з бойовими профспілками. Малюся на меті дати повчальний урок Національній спілці гірників (НСГ)^{*}.

Нове керівництво партії не могло не рахуватися з тим, що на проблемі профспілок спіткнувся не один консервативний уряд. Проте свої наміри "загнзудати" профспілки воно було змушене, особливо на перших порах, ретельно маскувати, не ризикуючи негайно кинути прямий виклик організованому робітничому руху. Партійна верхівка обрала тактику поступового обмеження впливу профспілок, посилила ідеологічну кампанію, спрямовану на виправдання перед суспільством заходів, що готувалися урядом. М. Тетчер та її однодумці усвідомлювали необхідність ідеологічного забезпечення стратегії обмеження профспілкових свобод. Тому новообраний лідер торі проголосила "новий похід" на профспілки³⁸. Його складовими були такі заходи: посилення пропаганди та показної діяльності в дусі "торі — кращі друзі робітничого класу"³⁹, розгортання в консервативній пресі широкої кампанії ідеологічного та організаційного проникнення у профспілки; пожвавлення діяльності створеної ще наприкінці 1940-х — на початку 1950-х рр. організації консерваторів-тред-юніоністів

* Оскільки в разі приходу торі до влади новий конфлікт з шахтарями вважався неминучим, автори доповіді рекомендували створити значний резерв вугілля, проводити тактику звільнення кадрових робітників і добору неорганізованої робочої сили, внаслідок чого мала скорочуватися кількість членів НСГ, звужувалася сфера її діяльності. Було зроблено рекомендації, спрямовані на скорочення фондів страхування профспілок, штрафування його надходжень. Також намічалися плани додаткового імпорту вугілля, розширення урядових закупок дешевого палива з Австралії, що добувалося там у відкритих вугільних розрізах, а також з країн ЄС. Рекомендувалося ввести на електростанціях подвійну систему енергозабезпечення (вугілля — нафта), підготувати "скебів" (штрейкбрехерів). Одне слово, були враховані особливості конфліктів між урядом і профспілками попередніх років. Комісія Рідлі рекомендувала обрати для вирішального двобою найбільш вигідний момент, при цьому максимально ізолювати шахтарів від інших загонів робітничого класу, особливо в енергетичній і газовій промисловості. Пропонувалося спеціально підготувати численні мобільні поліцейські сили та армію для успішних дій проти пікетників⁴⁰.

(КТЮ), яка до середини 1970-х рр. опинилася в стані повного занепаду; виступи самої М. Тетчер з деклараціями в дусі "промислового партнерства"⁴³.

Першою антипрофспілковою законодавчою акцією нового прем'єр-міністра став "Закон про зайнятість", що вступив у силу восени 1980 р. Розроблений під керівництвом Дж. Прайора, котрий обіймав посаду міністра з питань зайнятості (тому його ще називали "Законом Прайора"), білль рекламувався як захід, що мав на меті усунути лише окремі специфічні "зловживання" профспілкових організаторів своїми прерогативами. Насправді ж він розвивав на новому етапі ряд антистрайкових положень "Акта про виробничі відносини" 1971 р., що були енергійно відкинуті свого часу робітничим рухом⁴⁴. Закон 1980 р. значно обмежив право профспілок на пікети, заборонивши "повторне пікетування", пікетування транспортних засобів, що обслуговували "страйкуючі підприємства", пікетування інших підприємств, які брали на себе під час страйку виконання замовлень "страйкуючого" підприємства. Фактично дозволялося пікетування лише власного місця роботи, причому число пікетників не могло перевищувати шести чоловік⁴⁵. Закон Прайора забороняв такі "повторні заходи", як страйки солідарності та підтримку страйкуючих іншими підприємствами в інших галузях промисловості. Закон 1980 р. не зазіхав відкрито на принцип "закритого цеху"⁴⁶, який, до речі, до початку 1980-х рр. охоплював 1/2 всіх членів профспілок, але був спрямований на те, щоб підірвати його засади, заохочуючи з цією метою тих осіб, які відмовлялися вступати в профспілки на підприємствах, де діяв інший принцип. Згідно з законом 1980 р., робітникам надавалося право ухилятися від членства у профспілках. Його 6-та стаття закріплювала право робітників, звільнених на вимогу профспілок, звергатися до виробничого трибуналу із скаргою про необґрунтоване звільнення⁴⁷. До Закону про зайнятість 1980 р. було включено також статтю, що передбачала право на державні матеріальні дотації для проведення виборів шляхом голосування поштою.

До речі, праві торі вимагали здійснити ще радикальніші кроки щодо організованих трудящих, розраховуючи, що послаблені високим рівнем безробіття профспілки не зможуть енергійно протидіяти урядовим заходам.

Під їх тиском М. Тетчер доручила розробку нового законопроекту одному н своїх найближчих однодумців Н. Теббіту, замінивши ним "поміркованого" Дж. Прайора⁴⁸. Закон про зайнятість 1982 р. ("Закон Теббіта") був уже набагато радикальнішим і мав яскраво окреслену антистрайкову спрямованість. Незаконними оголошувалися усі політичні страйки, прояви міжнародної солідарності і взагалі будь-які страйкові заходи, про котрі не можна сказати, що вони "повністю або в основному" пов'язані з умовами найму⁴⁹. Передбачалися також заходи, спрямовані на підірив єдності профспілкових лав. Якщо раніше підприємці могли звільнити з роботи лише всіх страйкуючих разом, то новим законом вводилося "вибіркове" звільнення, що давало змогу дискредитувати найактивніших низових профактивістів. Дозволялося також звільняти тих страйкарів, які відмовлялися повернутися на робочі місця через 5 днів після отримання ними спеціального попередження. Відповідно до закону можна було за організацію страйків піддавати профспілки фінансовим санкціям. "Закон Теббіта" встановлював максимальні штрафи в розмірі від 10 тис. ф. ст. до 250 тис. ф. ст. залежно від чисельності профспілок. Причому розміри штрафу залежали від числа членів профспілок⁵⁰. Цей захід був особливо небезпечним, якщо врахувати загальне послаблення фінансового стану

* Практика британського профспілкового руху, відповідно до якої на підприємствах профспілки укладали угоду з підприємцями про те, що всі робітники повинні бути членами профспілок.

профспілок в умовах кризи. Закон передбачав розширення правової бази для наступу на право "закритого цеху", маючи на увазі збільшення розмірів компенсацій особам, що відмовлялися вступати в профспілки на підприємствах з обов'язковим профспілковим членством. Закон також надавав право робітникам, у разі їх звільнення, вимагати виплати компенсації із профспілкового фонду (до 20 тис. ф. ст.). Вводилося правило, згідно з яким кожних п'ять років необхідно було шляхом таємного голосування приймати рішення про існування "закритого цеху" (раніше це робилося тільки при утворенні нового "закритого цеху"). При цьому ставилася вимога, щоб на його підтримку висловилося 80 % усіх членів профспілки, або 85 % учасників голосування ⁴⁸.

Як тільки закон про зайнятість 1982 р. пройшов через парламент, тетчеристи почали підготовку третього антипрофспілкового закону. У січні 1983 р. Н. Теббіт опублікував Зелену книгу (консультативний документ) "Демократія в профспілках" ⁴⁹, у якій робилася спроба розірвати традиційні зв'язки між профспілками та лейбористською партією. Документ пропонував повернутися до закону, прийнятого консерваторами ще 1921 р., який зобов'язував членів профспілок заповнювати заяву про добровільну виплату політичного внеску *, з метою зменшити таким чином кількість платників і тим самим домогтися скорочення фінансових надходжень до каси опозиційної партії. Пропонувалося також регулярно ** проводити голосування з приводу членства в партії ⁵⁰. У дусі "демократизації" профспілок Н. Теббіт запропонував скасувати діючу в деяких з них заборону на обрання на керівні посади (генерального секретаря або голови) осіб, які не були членами лейбористської партії. Серед пропозицій Зеленої книги важливе місце посідала вимога про обов'язкове проведення таємного голосування перед страйком ⁵¹, причому таке голосування мало проводитися за ініціативою підприємців, за участю робітників, що не входили до профспілки.

Прагнучи змінити систему обрання лідерів місцевого та загальнонаціонального масштабу, що історично склалася у британському профспілковому русі, консерватори запропонували ввести єдину для всіх тред-юніонів формулу обрання керівників шляхом обов'язкового таємного голосування членів тред-юніону (причому тільки по пошті). У такий спосіб торі розраховували змінити існуючу в профспілках розстановку сил на користь правих або поміркованих елементів, посилити тиск іззовні на менш свідому частину членів профспілок і в кінцевому рахунку послабити вплив лівих ***.

* Раніше члени профспілок, що колективно входили до партії лейбористів, автоматично сплачували, крім профспілкового, ще й так званий політичний внесок, і лише у разі свого небажання вони мали подавати індивідуальну заяву про відмову сплачувати цей внесок. Але, як правило, таких заяв ніхто не подавав, побоюючись загального осуду або утисків з боку профбосів.

** У попередні роки рішення про встановлення політичного фонду та асоціації з лейбористською партією приймалося один раз і в подальшому перегляду не підлягало.

*** Намагання уряду М. Тетчер використати законодавчий механізм для нейтралізації діяльності профспілок наштовхнулося на широкий опір з їхнього боку. Важливим етапом на цьому шляху стала надзвичайна загальнонаціональна конференція виконкомів профспілок, що входили до БКТ, проведена 10 травня 1982 р. Відбулися також профспілковий аень боротьби проти "білля Теббіта", 24-годинний страйк докерів. Цілі райони оголосили "зоною, вільною від "закону Теббіта". 114-й з'їзд БКТ (вересень 1982 р.) схвалив резолюцію, що закликала до скасування антипрофспілкового законодавства торі і бойового опору його застосуванню. Щорічна конференція лейбористської партії також прийняла резолюцію, що засуджувала реформи консерваторів. По країні прокотилася хвиля масових страйків, виступів солідарності, хоча загалом опір антипрофспілковому законодавству на початку 80-х рр. не досяг того напруження, яким характеризувалися виступи десятима роками раніше (проти Акта про виробничі відносини).

Протягом свого першого терміну уряд М. Тетчер не ризикував надавати законам про зайнятість силу прямої дії, прагнучи домогтися трансформування бойового профспілкового руху на поміркований та респектабельний тред-юніонізм⁵². Саме тому напередодні загальних парламентських виборів 1983 р. торі повели розмову про можливість якогось "нового курсу" щодо профспілок, включаючи консультації з ними з приводу питань, що їх цікавлять. Домігшись у червні 1983 р. перемоги, консерватори взяли курс на продовження профспілкових реформ. В одному з інтерв'ю у вересні 1983 р. М. Тетчер заявила про наміри уряду кожні два роки вносити в парламент біллі про тред-юніони доти, доки "ми не доб'ємося, щоб усе було добре"⁵³.

Восени 1983 р. новий міністр з питань зайнятості Т. Кінг виніс на розгляд парламенту черговий антипрофспілковий білль. У його основу (з певними змінами) було покладено документ Н. Теббіта "Демократія в профспілках". Влітку 1984 р. білль пройшов через парламент як Закон про профспілки. Того ж року парламент прийняв ще один антипрофспілковий закон, який передбачав обов'язкове таємне голосування робітників відносно проведення будь-якого страйку за чотири тижні до його оголошення. При цьому страйк міг бути легітимним лише у тому випадку, коли за його проведення висловлювалося більше 70 % членів профспілки. В іншому разі він вважався незаконним. Цим кроком торі мали на меті унеможливити страйкові виступи робітників⁵⁴ або принаймні скоротити їх до мінімуму. Центральна роль у законі відводилася уложенню, згідно з яким усі профспілки, що сплачували політичні внески, зобов'язуватися не рідше одного разу на 10 років проводити серед своїх членів голосування з приводу сплати внесків до цих фондів у подальшому⁵⁵.

Таким чином, було здійснено спробу відірвати британський профспілковий рух від його політичного осередку — лейбористської партії*.

У цілому ж антипрофспілкове законодавство уряду М. Тетчер (на відміну від спроб Е. Хіта розправитися з профспілками "одним ударом", прийнявши у 1971 р. Акт про виробничі відносини) передбачало поступову їх трансформацію, крок за кроком %.

На перших порах М. Тетчер, не вдаючись до силових засобів, прагнула домогтися розколу у профспілках, послабити вплив у них лівого керівництва. У той час як згадуваний вище Акт про виробничі відносини рівною мірою зачіпав інтереси усіх профспілок, система антипрофспілкових заходів, запропонованих тетчеристами, враховувала специфіку окремих з них, затежно від статутів і традицій кожної. Найчіткіше основні риси цієї антипрофспілкової стратегії уряду виявилися в ході його зі-

* У відповідь на це у профспілках розгорнулася кампанія на захист політичних фондів, чоча окремі тред-юніони стали на бік уряду. Голосування, проведене 1985 р. у 38 спілках з приводу сплати політичних внесків, дало такі результати: 83 % висловилися на користь їх сплати, 16,7 % — проти. Проблема було знято з порядку денного. Але уряд торі не заспокоївся. Законодавче було скасовано Закон про профспілки 1913р., відповідно до якого тред-юніони мали право використовувати для політичних цілей кошти зі своїх загальних фондів. Водночас, Закон 1984 р. призупиняв такі форми діяльності профспілок, що не мали політичних фондів, як кампанія проти денаціоналізації, проти соціальної політики консерваторів.

Не можна вважати випадковою таку характерну рису прийнятих консерваторами правових актів про працю, як їх досить ускладнена юридична форма і мова викладу. Президент Вишого апеляційного суду лорд Деннінг назвав частину закону про зайнятість 1980 р., де йшлося про пікетування, найбільш заплутаним розділом. Із яким він будь-коли зустрічався⁵⁷.

ткнення з Національною спілкою гірників, коли кабінет М. Тетчер у відповідь на страйк вуглекопів перейшов до рішучих дій *.

Наступним кроком консервативного керівництва в підготовці до майбутнього конфлікту з шахтарями стало призначення (вересень 1983 р.) керівником НУВП Я. Макгрегора, який ще у США зажив собі слави "нищителя профспілок" **. Очоливши НУВП, заохочуваний згори, сімдесятидвохрічний Я. Макгрегор негайно приступив до здійснення урядового плану "модифікації" вугільної промисловості, узявши "курс на ліквідацію неекономічного виробництва". На початку березня 1984 р. НУВП оголосила про намір закрити протягом року 20 шахт і скоротити 20 тис. робітників ***. Слід зазначити, що ці заходи уряду проводилися відкрито з метою залякати страйкарів.

На початку 1985 р. шахтарський страйк пішов на спад. "Він завдав вагомих збитків англійській економіці ***, але, — за словами Лоусона, — не став початком кінця уряду Тетчер, як на це розраховував дехто" ⁵⁴. 5 березня 1985 р. НСГ прийняла рішення про організоване завершення страйку.

Уряд спромігся завдати профспілкам серйозного удару. Страйків в країні протягом 1985-1989 рр. стало менше, ніж за попередні роки ⁶⁰. Настало відносно затишшя. Поразка вуглекопів послабила вплив лейбористської партії й посилила поглиблення розколу в ній, що стало одним із чинників невдачі лейбористів на виборах 1987 р. Послаблення позицій головних супротивників М. Тетчер і допомогло їй позбутися перешкод, що стояли на шляху до здійснення економічних і соціальних планів нових

* Як уже вказувалося, торі заздалегідь готувалися до зіткнення з НСГ. ретельно обираючи засоби і час для цього. У країні створювалися значні резерви вугілля, особливо на електростанціях; заохочувався найм автотранспортними компаніями водіїв вантажівок, які не були членами профспілок, аби забезпечити безперебійне перевезення вугілля у разі виникнення надзвичайних обставин ¹⁸.

Цілеспрямована політика консерваторів передбачала витіснення вугілля іншими видами енергетичної сировини.

*** Прибувши на запрошення консервативної адміністрації 1981 р. до Великої Британії із США для запровадження американських методів модифікації промисловості, Я. Макгрегор зарекомендував себе як активний провідник урядової політики наступу на націоналізовані галузі економіки. На посаді голови "Бритиш стіл корпорейшн" він домігся скорочення половини металургів.

*** Шахтарі відкинули диктат уряду, і 20 березня 1984 р. розпочався страйк, на чолі якого став лідер НСГ А. Скарплл. Страйк гірників тривав майже рік. Особливістю цього страйку стала не тільки його тривалість, масовість і наполегливість, — з самого початку його супроводжувала обстановка жорстокості й насилля, навмисно створена урядом ⁶¹. Заздалегідь підготовлені поліцейські підрозділи для придушення страйків і особливо мобільних пікетів, спеціально дібрані штурмові групи з бронемашинами, гранатометами, пожежним устаткуванням з могутніми водометними пристроями — всі вони тільки чекали команди, куди спрямувати свої зусилля. Такого масштабу поліцейських операцій у мирний час Британія ще не знала, відзначали англійські газети ⁶².

Відразу ж після початку страйку керівництво профспілки попередило усі місцеві організації про підготовку поліцейських операцій, найбільш масштабних після історичного страйку 1926 р.

Під захист поліції було взято штрейкбрехерів (скебів), проти страйкарів цілеспрямовано велася пропагандистська кампанія у пресі. "Білі перуки" (так називають у Великій Британії судових чиновників) штампували вироби про накладення на місцеві організації профспілки шахтарів штрафів, арешт їхнього майна, позбавлення керівників права розпоряджатися страйковими фондами. Кожен крок керівників профспілки контролювався відповідними органами, діяла система підслуховування нетелефонних розмов А. Скаргілла та більшості лідерів НСГ. М. Тетчер не раз звинувачувала шахтарів у тому, що вони є "п'ятою колоною політичних авантюристів, що прагнуть підірвати основи британського способу життя" ⁶³.

**** За підрахунками профспілок, загальні втрати від страйку, завдані національній економіці через непокору уряду, становили понад 6 млрд. ф. ст. Цю цифру визнав пізніше й міністр фінансів Н. Лоусон у своїй бюджетній доповіді в палаті громад ⁶⁴.

торі. Як писав згодом її біограф, "поразка Скаргілла означала перемогу над найбільшою загрозою "тетчеризму", що існувала в роки перебування при владі іншого уряду. Але методи, якими було досягнуто успіху — "насилля над насиллям" - багатьма у Великій Британії було сприйнято без ентузіазму. Перемога над шахтарями не принесла М. Тетчер, на відміну від фолклендської війни, великих лаврів і не сприяла підвищенню її особистого авторитету в країні" ⁶⁵.

Для закріплення успіхів у боротьбі з страйкарями палата громад 1987 р. прийняла закон про подальше розширення повноважень поліції в протидії "масовим непорядкам". Поліції надавалася свобода дій у придушенні будь-яких маршів і демонстрацій. Уряд торі асигнував 2 млн ф. ст. на спорудження поблизу Лондона центру підготовки підрозділів поліції спеціального призначення. Було навіть видано підручник, що популяризував такі методи, як "врізання" у натовп демонстрантів клином, "терор проти всіх без розбору", "виведення з ладу" тощо. 1990 р. було прийнято ще один білл, у якому заборонялися акції солідарності, дозволялося звільняти робітників у разі їхньої індивідуальної участі в неофіційних акціях, впроваджуватися посади незалежних контролерів для проведення і перевірки підсумків голосування в тред-юніонах тощо ⁶⁶.

Закон 1988 р. захищав штрейкбрехерів від заходів профспілок, навіть якщо страйк був визнаний законним і його проведенню передувало обов'язкове голосування, у ході якого дана особа висловлювалася разом із більшістю на користь страйку. Не можна не враховувати і той факт, що антипрофспілкове законодавство торі прагнуло протипоставити особу робітника профспілкам. Британське право у своїй основі індивідуалістичне, колективні права і свободи обмежені. Закон 1988 р. робив особливий наголос на судовому захисті штрейкбрехерів від "невиправданих" заходів профспілок ⁶⁷.

Враховуючи непопулярність антипрофспілкового законодавства, уряд пішов на значні витрати у розмірі 277 337 ф. ст. для випуску пропагандистських листівок на захист Робітничого акта 1988 р. Цей факт, щоправда, став приводом для гострих парламентських дебатів ⁶⁸.

Послідовна й цілеспрямована діяльність уряду щодо законодавчого обмеження страйкової боротьби і активні дії проти страйкарів зрештою дали позитивні результати, якщо мати на увазі суто економічний ефект. Проте зрушення в суспільній думці щодо оцінки цієї діяльності торі відбувалися надто повільно.

Значний інтерес викликає результат опитування англійців стосовно проблем профспілкового законодавства наприкінці 1990 р. 6 із 10 опитуваних вважали за необхідне змінити закони, 86 % підтримувати право тред-юніонів на створення організації за місцем роботи, 78 % підтримувати право профспілок на організацію мирних пікетів, 70 % вважати, що тред-юніони повинні мати право самостійно визначати свої права й обов'язки, 59 % дотримувалися думки, що кожна людина має право на страйк, 28 % відповіли на це запитання негативно. Важливо підкреслити, що 48 % опитуваних виступати за підтримку права тред-юніонів виключати із своїх лав людей, які не визнають демократично прийнятих рішень, 35 % - проти цього ⁶⁹.

Але, з іншого боку, неправомірно було б і недооцінювати позитивні результати антипрофспілкової політики уряду М. Тетчер. У період його перебування при владі істотно скоротилася кількість страйків. Якщо протягом 70-х рр. у середньому щороку відбувався 2601 страйк, то у 1988 р. їх було всього 725.

Значно зменшилася й кількість членів профспілок — з 12,2 млн у 1979 р. до 9,1 млн наприкінці 1987 р. Особливо помітне скорочення відбулося серед транспортників і некваліфікованих робітників (на 1 млн), об'єднаних профспілок машинобудівників і профспілок гірників. Кількість членів профспілок, що входили до складу БКТ (від загального числа робочої сили), скоротилася з 50 % до 40 %. Зменшилася підтримка лейбористської партії. На парламентських виборах за лейбористів голосувало менше 40 % членів профспілок, тоді як у 60-ті рр. цей показник перевищував 70 %. Профспілкові лідери стали прагнути до встановлення тіснішого співробітництва з консервативною партією⁷⁰.

Уже в другій половині 80-х рр. цілеспрямована діяльність уряду М. Тетчер дала конкретні результати. 1986 р. безробіття у країні значно знизилася. Темпи інфляції впали до 3 %, видатки споживачів порівняно із попереднім роком зросли на 6 %, обсяг промислового виробництва збільшувався щоквартально на 1,2 % (найвищий приріст після 1980 р.). Багатомісячний дефіцит у зовнішній торгівлі, нарешті, змінився позитивним сальдо у 132 млн дол. "

Відбулися позитивні зміни й у соціальній сфері. На зміну жорсткій економії перших років прийшло підвищення заробітної плати державним муніципальним службовцям, вчителі дістали надбавку до заробітної плати у розмірі 22 % протягом 1987-1988 рр. Більше того, при затвердженні державного бюджету на 1987 рік міністр Н. Лоусон оголосив про намір уряду на наступні два роки збільшити урядові видатки на соціальні потреби на 14.5 млн дол., при тому, що лівова частка їх мала йти на потреби освіти, охорони здоров'я та інші соціальні програми.

Ліі наміри уряду підкріплювалися реальними економічними показниками. Темпи економічного зростання у Великій Британії навесні 1987 р. з розрахунку на рік становили 3 проценти. Це був найвищий показник у Європі і вдвічі більший за той, що був по країні в 1979 р., коли М. Тетчер прийшла до влади⁷¹.

Наприкінці 80-х рр., коли практично в усіх індустріально розвинutih країнах фаза економічного зростання змінилася рецесією, тобто черговим скороченням темпів виробництва, постала необхідність оперативного перегляду урядами цих країн економічної стратегії на майбутнє. Загальмувалися темпи економічного розвитку й у Великій Британії, що завдало удару насамперед по престижу прем'єр-міністра, а також стало одним із чинників її відставки у листопаді 1990 року. Із відходом Маргарет Тетчер від керівництва партією та урядом консерватори поступово втратили підтримку більшості електорату. Її наступники — прем'єр-міністр Джон Мейджор та новий лідер партії Вільям Хейг виявилися недостатньо вправними політиками і не змогли гідно продовжити тріумфальну ходу своєї визначної попередниці. На виборах у травні 1997 р. консерватори поступилися більшістю в палаті громад лейбористам на чолі з Тоні Блером, який, щоправда, в ході своєї передвиборної кампанії навесні 1997 р. змушений був віддати належне політичній спадщині М. Тетчер. Принагідне зазначимо, що в ході самої кампанії лейбористи значною мірою поновили свої гасла і, як відзначав Івор Габер — один з іміджмейкерів Тоні Блера, робили ставку не на свого традиційного партнера ~ тред-юніони, а на середній клас, чим і забезпечили собі перемогу, відібравши у консерваторів значну частину їхнього традиційного електорату⁷³.

- ³² *Parliamentary affairs*. - 1985. Vol. 38. - P. 330-340.
- ³³ Степанова Н. М. Британский неоконсерватизм и трудящиеся. - М., 1987. - С. 54.
- ³⁴ Ершов С. А. Общенациональная забастовка шахтеров в Великобритании: причины, характер, значение // Рабочий класс и современный мир. — 1985. — № 4. — С. 39—47.
- ³⁵ Jenkins P. Mrs. Thatcher's Revolution. - L., 1989. - P. 369.
- ³⁶ Hobbs E. J. Politics for a rational left: Polit writing, 1977-1988. - L., N. Y. 1989. - P. 31.
- ³⁷ Трубайчук А. Ф. Классовая борьба английских шахтеров (1972—1985 гг.). — К., 1988. - С. 12.
- ³⁸ *The Economist*. - 1976. - March 6. - P. 20.
- ³⁹ *The Right Approach to the Economy*. L.: Conservative Central Office (CCO), 1977.
- ⁴⁰ *The Economist*. - 1976. - May 27. - P. 21-22.
- ⁴¹ *The Times*. - 1976. - October, 8.
- ⁴² Lewis R., Simpson B. Striking a Balance. Employment Law after the 1980 Act. Oxford, 1981; Labour research, 1985. - October. - P. 259.
- ⁴³ *Democracy in Trade Unions*. — L., 1983.
- ⁴⁴ *Employment Act*. - JL, 1980.
- ⁴⁵ Степанова Н. М. Указ. соч. - С. 115.
- ⁴⁶ Там же. - С. 116.
- ⁴⁷ *Employment Act*. - L., 1982.
- ⁴⁸ Там же.
- ⁴⁹ *Democracy in Trade Unions*. — L., 1983.
- ⁵⁰ Степанова Н. М. Указ. соч. — С. 117.
- ⁵¹ Там же. - С. 118.
- ⁵² Там же. - С. 125.
- ⁵³ *The Director* - 1983. - September. - P. 25.
- ⁵⁴ *Morning Star*. - 5.VI.1984.
- ⁵⁵ *Trade Union Act*. - L., 1984.
- ⁵⁶ Попов В. И. Маргарет Тетчер: человек и политик. - М., 1991. - С. 214-215.
- ⁵⁷ Стрижова И. Итоги жесткого курса тори // Международная жизнь. — 1987. — № 3. - С. 66.
- ⁵⁸ *The Economist*. - 1976. - May 27. - P. 21-22.
- ⁵⁹ Попов В. И. Указ. соч. - С. 214-227.
- ⁶⁰ Riddell P. Назв. прая. - С. 50.
- ⁶¹ *Le Matin*. - 24.X. 1984.
- ⁶² *Tribune*. - 21.XII.1984.
- ⁶³ *New Statesman*. - 24.IV. 1984.
- ⁶⁴ *Morning Star*. - 20.I.1984.
- ⁶⁵ Попов В. И. Указ. соч. - С. 214-227.
- ⁶⁶ *Employment law a TUC briefing*. - L., Summer 1990. - P. 6.
- ⁶⁷ *Employment Act*. - L., 1988.
- ⁶⁸ *Hous of commons. Official Report; Session 1988-1989*. - Vol. 150. - P. 584.
- ⁶⁹ *The Economist*. - 1990. - January, October. - P. 27.
- ⁷⁰ Riddell P. Назв. прая. - С. 54.
- ⁷¹ Огден К. Маргарет Тетчер, женщина у власти. — М., 1992. — С. 405.
- ⁷² Там же. - С. 405-410.
- ⁷³ Матеріали практичного семінару: Вибори 1997 року у Великій Британії, їх уроки для України. Київ. Академія праці та соціальних відносин Федерації профспілок України.
6 квітня 1997 р. (Із особистого архіву авторів).